

## МАТЕРІАЛЬНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА В УРСР, ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (1965–1985 рр.)

*У статті розглянуто надання державної матеріальної підтримки різним категоріям сімей з дітьми в УРСР періоду кризи радянського ладу 1965–1985 років. Проаналізовано наукові дискусії і ставлення радянської верхівки до введення державної допомоги сім'ї, як заходу реалізації політики з охорони материнства і дитинства. Досліджено наслідки реалізації соціальної матеріальної підтримки сім'ї в УРСР для охорони матері і дитини.*

*Ключові слова: УРСР, материнство і дитинство, соціальна політика, матеріальна допомога, грошові виплати, демографічна політика.*

Встановлення радянської влади у Росії та захоплення більшовиками України ознаменували новий етап в історії українського народу. Більшовицька партія оголосила про новий статус жінки, інституту шлюбу і сім'ї в житті суспільства. Впродовж майже 70-ти років існування СРСР, статус сім'ї в радянській державі змінювався відповідно до тих завдань, які ставила перед собою КПРС. Демографічне питання залишалося ключовим у соціальній політиці радянської влади, адже для побудови матеріально-технічної бази комунізму, необхідно було залучення неабиякої кількості людських трудових ресурсів. Захист материнства і дитинства, що передбачав здійснення заходів влади із матеріального заохочення радянських громадян до активного відтворення народонаселення, залишався одним із центральних питань державної політики аж до розпаду СРСР.

В умовах різноманітних соціальних експериментів 1920-х років в СРСР, обговорення питань відмирання інституту сім'ї і встановлення суспільного виховання над дітьми, проблеми охорони материнства та дитинства, більшою мірою залишилися лише темами для політичних дискусій, не маючи практичної реалізації. Однак з середини 1930-х років можна прослідкувати певну зміну векторів у ставленні радянської влади до інституту сім'ї та його значення у побудові комунізму. Нові політичні завдання в сфері сімейної політики знайшли відображення в законодавчих актах і конституціях. Союзні Конституції 1924 і 1936 років, Конституції УРСР 1929 та 1937 років не містили жодної норми про охорону інституту сім'ї і лише декларували рівність чоловіка і жінки. Хоча стаття 122 Конституції СРСР 1936 року і 121 стаття Конституції УРСР 1937 року затверджували право жінки на державну охорону інтересів матері й дитини, шляхом надання їй відпусток по вагітності та пологах із збереженням робочого місця, забезпечення широкою мережею пологових будинків, дитячих ясел і садків<sup>1</sup>. Однак про захист сім'ї, тим паче про її матеріальну підтримку, не згадувалося на конституційному рівні.

Сталінська концепція розвитку СРСР, яка остаточно утвердилась наприкінці 1920-х років передбачала державний контроль над усіма сферами життєдіяльності людини, включаючи і особисте життя. Вже під час реалізації першої п'ятирічки РКП(б) наштовхнулася на проблему трудових ресурсів, що було пов'язано із зниженням народжуваності в СРСР, у тому числі в результаті лояльної політики радянської держави щодо абортів. Для виправлення демографічної ситуації видається Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним матерям, розширенні мережі пологових будинків, дитячих ясел і садків, посилення кримінальної відповідальності за неплатіж аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» від 27 червня 1936 року, яку в історіографії охрестили «сімейним термідором»<sup>2</sup>. Таким чином, держава не лише затвердила своє втручання у справи контролю над народжуваністю у СРСР, але й чи не вперше звернула увагу на демографічну проблему. Так, статус сім'ї починає підвищуватись, тепер проголошується курс на зміцнення інституту сім'ї і заохочення до її розбудови і примноження. В документі не згадується про підтримку чи зміцнення шлюбу радянських громадян, більшість її пунктів спрямовані на надання широкої, матеріальної і моральної підтримки жінці-матері. Постанова 1936 року вперше вводить матеріальну допомогу багатодітним матерям,

встановлює кримінальну відповідальність за відмову у прийомі на роботу вагітних жінок, за несплату аліментів на дітей, збільшує термін декретної відпустки по вагітності і пологах до 63 днів (28 днів до і 35 днів після пологів)<sup>3</sup>.

В роки Другої світової війни та катастрофічних демографічних втрат серед населення, радянська влада ухвалює нормативні акти, які доповнювали Постанову 1936 року, і були спрямовані на моральне та матеріальне стимулювання збільшення народжуваності дітей у сім'ї. Так, з'являються Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства і заснування ордена «Материнська слава і «Медаль материнства» (1944 року), а також «Про розмір державної допомоги багатодітним і одиноким матерям» (1947 року), які з невеликими змінами і доповненнями діяли до 1981 року. Згідно Указу 1947 року щомісячна допомога сім'ї виплачувалася лише після народження четвертої дитини розміром 4 крб. на місяць. З народженням кожної наступної дитини, розмір допомоги збільшувався, досягнувши максимуму – 15 крб. на один місяць на одинадцятую і кожну наступну дитину. Державна ж допомога одиноким матерям, які не перебували у шлюбі, на утримання і виховання дітей виплачувалась у розмірі 20 крб. на місяць на кожну дитину<sup>4</sup>. Безперечно, в умовах воєнного та післявоєнного часу, коли сотні тисяч жінок залишилися одинокими матерями з дітьми на руках, ці нормативні акти відіграли позитивну роль.

Кардинальна зміна векторів сімейної політики в СРСР була затверджена у новій Програмі КПРС 1961 року. Сім'я, як соціальний інститут, вперше розглядалася в програмі партії. Так, в розділі «Завдання партії в сфері покращення матеріального добробуту народу» закріплювалося ставлення до інституту сім'ї. В документі зазначалося, що комуністична партія ставить своїм першочерговим завданням забезпечити кожну сім'ю окремим житлом, жінок відпусткою по вагітності і пологах, а дітей щасливим дитинством<sup>5</sup>. Відповідно до Програми КПРС, наступні партійні з'їзди визначили нові напрямки економічного і соціального розвитку СРСР, і шляхи покращення рівня життя радянського громадянина, створення умов для зміцнення інституту сім'ї, а також захисту материнства та дитинства<sup>6</sup>.

Втілюючи у життя нову сімейну політику, державний та партійний апарат керувалися тезою Генерального Секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, що в Радянському Союзі всі сімейні клопоти лягали на плечі жінок. Саме тому більшість державних заходів були спрямовані на створення умов для полегшення становища жінки в сім'ї і в суспільстві<sup>7</sup>. У документах комуністичної партії неодноразово згадувалось, що основною функцією радянської жінки є материнство, але завдяки «підкуванню» компартії радянська жінка не лише отримала рівні права з чоловіком, але й право поєднувати материнство з суспільно-корисною працею<sup>8</sup>.

Усі кроки радянської влади із організації роботи установ із охорони материнства і дитинства, здійснювалися для вирішення демографічної ситуації. В умовах економічної стагнації і зuboжіння населення, виникла нагальна потреба у вирішенні проблем низької народжуваності у республіках, а також пошуків можливостей для вирішення цього питання. УРСР в 1960–1980-х роках входила до числа республік СРСР, які мали найменший коефіцієнт народжуваності<sup>9</sup>. На початку 1970-х років у середовищі ЦК КПУ активно обговорювали проблему трудових ресурсів у республіці. Партійне керівництво констатувало, що зниження народжуваності закономірне для високорозвинутих і ряду країн, що розвиваються, як капіталістичного, так і соціалістичного світу. Це стало в першу чергу результатом планування сім'ї в умовах зниження дитячої смертності. Внаслідок зниження народжуваності в республіці вікова структура населення змінювалась, зменшувалась питома вага населення молодшого працездатного віку, а також поглиблювався процес старіння населення УРСР. В умовах збільшення напруження з трудовими ресурсами та потреби народного господарства в робочій силі, радянське керівництво республіки прийшло до висновку, що слід активніше залучати жінок до виробничого процесу, шляхом надання їм різноманітних соціальних гарантій та пільг<sup>10</sup>.

Радянські демографи і соціологи з початку 1970-х років активно досліджували причини зниження народжуваності у окремих республіках СРСР і відзначили низку чинників, які могли вплинути на демографічні процеси. Так, було виявлено зв'язок між рівнем народжуваності та зайнятості жінок у народному господарстві<sup>11</sup>. Радянська дослідниця Н. Таубер, ще у 1970 році за допомогою групування союзних республік за показниками народжуваності і за відсотком жінок у складі робітників, службовців і колгоспників з'ясувала, що чим більший рівень зайнятості жінок на виробництві, тим нижчий коефіцієнт народжуваності у республіці<sup>12</sup>. Починаючи з перших років становлення радянської влади, удільна вага жінок, зайнятих у суспільному виробництві постійно збільшувалась. Так, з 1940 року відсоток жінок, зайнятих у народному

господарстві УРСР зріс із 37% до 52% у 1985 році<sup>13</sup>. До розпаду СРСР Українська РСР входила до п'ятірки республік з найбільшим коефіцієнтом зайнятості жінок, поступаючись лише Естонській, Латвійській і Білоруській РСР<sup>14</sup>. Таке активне залучення жінок до суспільного виробництва тільки грало на руку радянській владі, однак аж ніяк не покращувало демографічну ситуацію в державі. Тож, одним із методів вирішення проблеми із народжуваністю було запровадження нового трудового законодавства. «Кодекс про працю» 1971 року, всляк заохочував працю вагітних і жінок з дітьми, шляхом надання пільг у вигляді покращення умов праці, частково оплачуваних відпусток по вагітності, збереженні робочого місця і заборону праці на шкідливому виробництві<sup>15</sup>. В документі головний акцент робився на оплачуваній відпустці для жінок по догляду за дитиною і встановленні допомоги на дітей. У 1970-х – 1980-х роках в СРСР працюючі жінки мали право на оплачувану (112 днів) відпустку та відпустку по догляду за дитиною, до досягнення нею однорічного віку без збереження заробітної платні. Кодекс про працю заохочував ініціативу усиновлення дітей, адже стаття 182 документу зазначала надання оплачуваної відпустки жінкам, які усиновили дитину з пологового будинку, з виплатою у встановленому порядку допомоги по народженню за період із дня усиновлення до закінчення 56 днів від народження дитини<sup>16</sup>. В офіційних промовах неодноразово підкреслювалось, що подібні заходи мали неочіненне значення для жінок-матерів і для дітей, оскільки вони свідчили про суспільне визнання материнської праці<sup>17</sup>. З іншого боку це подавалося як часткова компенсація сім'ї матеріальних витрат по вихованню дітей та надання працюючій жінці можливості переривати професійну діяльність на час догляду за дитиною із збереженням робочого місця. Таким чином, держава, зміцнюючи сім'ю і піклуючись про становище жінок, сприяла стимулюванню народжуваності і покращенню демографічної ситуації в СРСР.

Чітке дотримання трудового законодавства і надання жінкам відпусток по вагітності і пологах не могли повною мірою вирішити проблему низької народжуваності в УРСР. Радянські демографи, у 1970-х роках звернули увагу, що на народжуваність у республіках європейської частини СРСР впливає і фактор матеріального становища сімей із дітьми<sup>18</sup>. Згідно радянського законодавства, матері, які мають двох дітей, при народженні третьої і кожної наступної дитини мали отримувати від держави одноразову допомогу у розмірі 20 крб., а ті, які виховують трьох дітей, при народженні 4-ї і кожної наступної дитини, крім одноразової допомоги у розмірі від 65 крб. до 250 крб., отримували щомісячну допомогу на дітей у розмірі від 4-х до 15 крб. на місяць, у залежності від кількості дітей. Одинокі ж матері мали право отримати додаткові щомісячні виплати у розмірі 5 крб. на першу дитину, 7,50 крб. – на другу, 10 крб. на місяць на третю і більше дітей<sup>19</sup>.

Витрати державного бюджету УРСР на соціальне забезпечення впродовж 1960 – 1985 рр. зросли з 11,0% до 17,5%, однак виплати на державні допомоги багатодітним і одиноким матерям, які входили до цієї статті витрат, скоротилися з 0,8% у 1960 році до 0,2% у 1985 році<sup>20</sup>. Офіційна радянська статистика і звіти Міністерства соціального забезпечення УРСР за 1966 – 1985 рр. про витрати міністерства на соціальне забезпечення свідчать, що чисельність багатодітних і одиноких матерів, які отримували грошову допомогу від держави впродовж вказаного періоду, скоротилась з 313,3 тис. чоловік у 1966 році до 109, 8 тис. чоловік у 1983 році<sup>21</sup>. Скорочення асигнувань на соціальні виплати багатодітним та одиноким матерям, пояснювалися значним зменшенням кількості даних категорій населення. У 1973 році проводилась перевірка Міністерства охорони здоров'я соціально-економічного стану багатодітних сімей та одиноких матерів у неколективізованих селах УРСР, яка показала, що рівень матеріального забезпечення їх невисокий, особливо одиноких матерів. Комісії у звітах засвідчили, що грошові прибутки на місяць в середньому складали 10–11 крб. на одного члена багатодітної сім'ї та 6,33 – 8,20 крб. на одного члена сім'ї одиноких матерів<sup>22</sup>. Таким чином, вже на початку 1970-х років, було очевидно, що система пільг і виплат для різних категорій сімей з дітьми не відповідала реальним потребам населення і потребувала реформування.

Внутрішнє листування органів державної влади УРСР у 1972 році свідчить про те, що влада звернула увагу на тенденції до зменшення кількості особливо багатодітних матерів, і зазначала, що, вочевидь, до 1990 року в УРСР така категорія виплат взагалі може зникнути<sup>23</sup>. Тож, в умовах стагнації економіки СРСР і поступового зубожіння населення, радянська влада перекинула свої орієнтири на малозабезпечених сімей, яких, як в СРСР, так і в Українській республіці зокрема, із року в рік ставало дедалі більше. У 1971–1972 роках в середовищі партійних органів влади УРСР, почала точитися дискусія з приводу актуальності і демографічних наслідків введення у республіці матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. З цього приводу на замовлення Держплану УРСР були проведені перевірки і дослідження матеріального становища



різних соціальних категорій міського і сільського населення УРСР. У довідках за результатами перевірок зазначалося, що в УРСР існують значні відмінності у рівнях матеріального забезпечення сімей у соціальному розрізі. У 1970-році сімей із достатком менше 50 крб. на члена сім'ї із середовища робітників було 15,1%, тоді як із середовища колгоспників – 37,2%. Бідніші сім'ї, як правило, мали більше дітей, ніж фінансово краще забезпечені сім'ї. У 1970-му році майже 35% усіх дітей республіки у віці до 16 років виховувались у малозабезпечених сім'ях. Причому частка цих дітей у групі робітників становила приблизно 24,4%, а у групі колгоспників – більше половини (56,8%). Введення допомоги малозабезпеченим сім'ям мало б вплинути на зміну структури і контингенту сімей. Республіканські перевірки виявили досить суттєві розбіжності у джерелах формування прибутку сімей різного матеріального достатку. Так, у групі службовців і робітників різниця у рівні прибутку малозабезпечених і звичайних сімей формувалася в основному за рахунок різниці у величині заробітної платні працюючих членів сім'ї. У групі колгоспників вказана різниця формувалась за рахунок надходжень від колгоспу і підсобного господарства. Відповідно, існували розбіжності у характері витрат сім'ї в залежності від її прибутку. Витрачаючи менше грошей на непродовольчі товари, сім'ї робітників і колгоспників, не лише менше купували, але й надавали перевагу речам гіршої якості по нижчій ціні. Таким чином, від такої соціальної диференціації найбільше страждали діти. Для того щоб зблизити рівень витрат сімей різного матеріального достатку на культурно-побутові потреби, на думку партійних ідеологів, необхідно було розширити мережу різних видів безкоштовного культурно-побутового обслуговування дітей, особливо тих, які жили у сільській місцевості<sup>24</sup>.

В умовах, коли основний прибуток сім'ї формувався за рахунок надходжень із фонду оплати праці, на матеріальному добробуті відображалась дія демографічних факторів загалом і в кількості дітей зокрема. Зростання матеріального добробуту населення супроводжувалось зменшенням його репродуктивності через збільшення розриву між потребами населення і можливостями їх задовольнити. Безпосереднім результатом введення допомоги малозабезпеченим сім'ям мало б бути, перш за все, покращення їхнього матеріального становища і зменшення соціальної диференціації сімей за рівнем їхнього матеріального достатку. Прямий демографічний ефект від введення сімейних надбавок мав бути викликаний покращенням матеріальних умов життя дітей в малозабезпечених сім'ях. У партійній верхівці УРСР вважали, що введення в 1974 році допомоги на дітей для малозабезпечених сімей опосередковано сприятиме зменшенню числа дітей у цих сім'ях. Зростання матеріального добробуту сімей вплине на зростання їх культурного рівня, що дозволить змінити ієрархію потреб людей від матеріального забезпечення до потреб батьківства та материнства. Ставилися завдання створити психологічний клімат, що сприятиме народжуваності. З проблемою посилення виховної роботи, спрямованої на формування здорових ідеалів радянської сім'ї, яка має 2–3 дітей, пов'язувалося налагодження ефективного соціального контролю за цільовою витратою засобів, які держава спрямовуватиме малозабезпеченим сім'ям. Адже дослідження, проведені у 1971-му році у республіці показали, що в малозабезпечених сім'ях витрати на алкогольні напої відбувалися за рахунок скорочення витрат на придбання непродовольчих товарів і задоволення культурно-побутових потреб<sup>25</sup>. Таким чином, органи державної влади, в першу чергу поклали велику надію на роботу пропаганди, щодо важливості здорового способу життя для відтворення народонаселення.

Директивами XXIV з'їзду КПРС від 9 квітня 1971 року дев'ятого п'ятирічного плану розвитку народного господарства затверджувалося в 1974 році ввести державну допомогу на дітей малозабезпечених сімей, яка передбачала виділення щомісячної допомоги 12 крб. на кожну дитину до досягнення нею 8-річного віку тим сім'ям, у яких середній сукупний прибуток на члена сім'ї не перевищував 50 крб. на місяць<sup>26</sup>. Виплати допомоги сім'ям усіх категорій, крім сімей колгоспників, покладалась на Міністерства фінансів СРСР і союзних республік. Сім'ям колгоспників надання допомоги на дітей передбачалась за рахунок коштів централізованого союзного фонду колгоспників. При визначенні середнього сукупного прибутку сім'ї мали враховуватись також прибутки осіб, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, але жили спільно, ведучи спільне господарство і разом виховуючи дітей<sup>27</sup>. Виплата допомоги на дітей мала здійснюватись адміністрацією організації, в якій працювали батьки<sup>28</sup>.

Річні звіти, подані Міністерством соціального забезпечення УРСР щодо допомоги на дітей у малозабезпечених сім'ях, свідчили про те, що в республіці впродовж 1975 – 1985 років спостерігалася тенденція до збільшення кількості малозабезпечених сімей, адже з року в рік кількість виплат цим категоріям сімей зростала. Якщо у 1975 році – 12284 сім'ї отримали фінансову допомогу на дітей, то у 1976 році – 17609, а у 1980 році кількість таких сімей становила 20070<sup>29</sup>.

Однак діюча система пільг і допомог, розміри якої у системі роздрібних цін були мізерні, не покривала першочергових потреб дітей, і не могла виконати задекларовану державою підтримку материнства і дитинства. У 1970–1980-х роках середня заробітна платня робітника і службовця в УРСР становила близько 150 крб. на місяць. В сім'ї, де працювали чоловік і дружина, а в бездітних та малодітних сім'ях майже всі жінки працювали, середній заробіток становив більш як 300 крб. на місяць<sup>30</sup>.

Значного впливу на вирішення демографічного питання в республіці подібні заходи не мали. Статистика свідчить, що у 1970–1980-х роках абсолютна більшість сімей в УРСР обмежувались 1–3-ма дітьми. Тож, на думку радянського демографа Анатолія Вишневського, в республіках з малою народжуваністю, до якої зараховували і УРСР, органам державної влади починаючи з 1970-х років слід було б звернути увагу на матеріальну підтримку усіх сімей, які мали 2–3-х дітей, аби заохочувати народження більш як однієї дитини у сім'ї<sup>31</sup>.

Наприкінці 1970-х років радянське законодавство поповнилося положенням про конституційний захист сім'ї державою. Так, у Конституції СРСР 1977 року та відповідно Конституції УРСР 1978 року, вперше в історії радянського права, вміщували окрему статтю, яка присвячувалася захисту сім'ї. У статті 51 Конституції УРСР зазначалось, що держава проявляє піклування про сім'ю, шляхом створення і розвитку широкої мережі дитячих закладів, організації та вдосконалення побутових служб та громадського харчування, виплати допомоги по народженню дитини, надання допомоги та пільг багатодітним сім'ям, а також інших видів виплат і допомоги сім'ї<sup>32</sup>.

Подолання важкого фінансового становища сімей з дітьми, на основі введення матеріальної допомоги, і надалі залишилося важливим напрямом державної політики у сфері охорони материнства і дитинства у 1960-х – 1980-х роках. На XXVI з'їзді КПРС 23 лютого – 3 березня 1981 року, Л. Брежнєв заявив про демографічні наслідки введення часткової оплачуваної відпусток для жінок та неповного робочого дня для матері малолітніх дітей<sup>33</sup>. В Указі Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по збільшенню державної допомоги сім'ям, що мають дітей» від 2 вересня 1981 року передбачалося введення частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею однорічного віку матерям, які працювали і мали загальний трудовий стаж не менше одного року, а також для жінок, які навчалися з відривом від виробництва. Оплата передбачалась у розмірі 35 крб. щомісяця<sup>34</sup>, а також були введені одноразові виплати державної допомоги матерям у розмірі 50 крб. при народженні першої дитини і 100 крб. при народженні другої дитини із збереженням розміру попередньо встановленої допомоги на четверту і більше дітей<sup>35</sup>. Однак виплата у розмірі 35 крб. на місяць не могла відшкодувати втраченого сім'єю заробітку під час післяпологової відпустки матері. Така система виплат, не враховувала демографічні характеристики та регіональні особливості СРСР. Вже у 1990 році радянські дослідники наголошували на тому що існуюча система допомоги на дітей мала значні недоліки. Оскільки вона не дозволяла підняти рівень добробуту сімей із дітьми і не виконувала тим самим своєї головної функції – «надання допомоги». Економічна ціна виховання дитини зростала, до витрат на її утримання та виховання, також додавалося зменшення матеріальних надходжень сім'ї, у зв'язку з перериванням трудової діяльності матері<sup>36</sup>.

Реалізація задекларованої державою матеріальної допомоги багатодітним, самотнім матерям і малозабезпеченим сім'ям відбувалася із системними порушеннями. Так, річні звіти Міністерства соціального забезпечення про витрати бюджету УРСР на соціальні виплати, свідчать про непоодинокі випадки незаконного виділення коштів і масове розкрадання фінансів, призначених для виплат державної допомоги багатодітним і самотнім матерям<sup>37</sup>, необґрунтовані затримки і невиплати жінкам, призначеної державою фінансової допомоги, а також випадки незаконного призначення матеріальної допомоги сім'ям, які не могли підтвердити свою малозабезпеченість<sup>38</sup>.

Таким чином, система захисту охорони материнства і дитинства, сформована в СРСР, що передбачала гарантування жінці-матері належних умов праці, дотриманням трудового законодавства щодо праці вагітних і жінок із дітьми, надання допологових і післяпологових оплачуваних відпусток, забезпечення матеріальної і моральної підтримки найменш захищених категорій сімей, самотніх і багатодітних матерів, виявилась недостатньо ефективною у демографічній політиці СРСР. Адже задекларовані радянською владою пільги і виплати частіш за все не відповідали історичним реаліям і потребам населення. Крім того, радянська влада дотримуючись ідеї соціальної та національної однорідності громадян Радянського Союзу, не враховувала регіональні та етнічні особливості населення кожної із республік, що не давало можливості реалізувати на практиці оголошені державні заходи і реформи.

- <sup>1</sup> Конституція УРСР 1937 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
- <sup>2</sup> Чуйкина С. «Быт неотделим от политики»: Официальные и неофициальные нормы «половой» морали в советском обществе 1930–1980-х годов. В поисках сексуальности / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб., 2002 – С. 112.
- <sup>3</sup> О запрещении аборт, увеличении материальной помощи роженицам, установлении государственной помощи многодетным, расширении сети родильных домов, детских яслей и детских садов, усилении уголовного наказания за неплатеж алиментов и о некоторых изменениях в законодательстве о разводах / Постановление ЦИК и СНК СССР 27 июня 1936 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/24072>
- <sup>4</sup> О размере государственного пособия многодетным и одиноким матерям / Указ Президиума Верховного Совета СССР от 25 ноября 1947 года // Ведомости Верховного Совета СССР, 1947 г., № 41.
- <sup>5</sup> Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. – К., 1977. – С. 87.
- <sup>6</sup> XXIII съезд Коммунистической партии Советского союза (28 марта – 6 апреля 1966 года): Стенографический отчет, т. 1. – М., 1966. – С. 317; XXIV съезд Коммунистической партии Советского союза (30 марта – 9 апреля 1971 года): Стенографический отчет, т. 1. – М., 1971. – С. 227–229; XXV съезд Коммунистической партии Советского союза (26 февраля – 5 марта 1976 года): Стенографический отчет, т. 1. – М., 1976. – С. 462; XXVI съезд Коммунистической партии Советского союза (23 февраля – 3 марта 1981 года): Стенографический отчет, т. 1. – М., 1981. – С. 375.
- <sup>7</sup> XXVI съезд КПСС. – С. 73.
- <sup>8</sup> XXIV съезд КПСС. – С. 100.
- <sup>9</sup> Народное хозяйство Украинской ССР: Юбилейный статистический ежегодник. – К., 1987. – С. 403.
- <sup>10</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 25 – Спр. 705. – Арк. 2–11.
- <sup>11</sup> Семья-здоровье-общество / М. С. Бедный [и др.]. – М., 1986. – С. 208.
- <sup>12</sup> Таубер Н. А. Условия жизни семьи и среднее число детей. // Демографическая рождаемость. – М., 1974. – С. 3–19.
- <sup>13</sup> Народное хозяйство Украинской ССР. – С. 240.
- <sup>14</sup> Народное хозяйство СССР в 1985 г: Стат. Ежегодник. – М., 1986. – С. 395.
- <sup>15</sup> Законодательство об охране детства. – К., 1982. – С. 71.
- <sup>16</sup> Там само. – С. 71–72.
- <sup>17</sup> XXVI съезд КПСС. – С. 375.
- <sup>18</sup> Вишневский А.Г. Экономическая демография. Анализ демографических процессов. Т. 1. – М., 2005. – С. 311.
- <sup>19</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 348. – Оп. 3. – Од. зб. 1398. – Арк. 3–4.
- <sup>20</sup> Народное хозяйство Украинской ССР. – С. 406.
- <sup>21</sup> ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3 – Од. зб. 1398. – Арк. 3–4; там само. – Од. зб. 1514 – Арк. 10; там само. – Од. зб. 1674, Арк. 1, 40; там само. – Од. зб. 1964 – Арк. 12; там само, – Од. зб. 2034. – Арк. 65, 80; там само, – Од. зб. 2265. – Арк. 34; там само. – Од. зб. 2479. – Арк. 23; Народное хозяйство УССР. – С. 258.
- <sup>22</sup> ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 875. – Арк. 4–5.
- <sup>23</sup> Там само. – Спр. 705. – Арк. 21.
- <sup>24</sup> Там само. – Арк. 21–22.
- <sup>25</sup> Там само. – Арк. 34–48.
- <sup>26</sup> ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 813. – Арк. 2–7.
- <sup>27</sup> Законодательство об охране детства. – С. 126–129.
- <sup>28</sup> Там само. – С. 135.
- <sup>29</sup> ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3 – Од. зб. 1964. – Арк. 12; там само. – Од. зб. 2034. – Арк. 67; там

само. – Од. зб. 2265. – Арк. 34.

<sup>30</sup> Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный статистический ежегодник. – М., 1987. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info/node/9304>

<sup>31</sup> Вишневский А. Г. Экономическая демография. Анализ демографических процессов. Т. 2. – М., 2005. – С. 26.

<sup>32</sup> Законодательство об охране детства. – С. 6.

<sup>33</sup> XXVI съезд КПСС. – С. 73.

<sup>34</sup> Законодательство об охране детства. – С. 53.

<sup>35</sup> Там само. – С. 83.

<sup>36</sup> Шинелева Л. Т. Женщина и общество: (Декларации и реальность). – М., 1990. – С. 74–75.

<sup>37</sup> ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Од. зб. 1398. – Арк. 7.

<sup>38</sup> Там само. – Од. зб. 1514. – Арк. 11–12.

*В статье рассмотрено предоставление государственной материальной поддержки различным категориям семей с детьми в УССР периода кризиса советского строя 1965–1985 годов. Проанализированы научные дискуссии и отношение советской верхушки относительно введения государственной помощи семье, как мероприятия реализации политики по охране материнства и детства. Исследованы последствия реализации социальной материальной поддержки семьи в УССР для охраны матери и ребенка.*

*Ключевые слова: УССР, материнство и детство, социальная политика, материальная помощь, денежные выплаты, демографическая политика.*

*The article deals with the provision of state material support to various categories of families with children in the Ukrainian SSR during the period of the crisis of the Soviet regime of 1965–1985. The scientific discussions and the attitude of the Soviet authorities towards the introduction of state aid to the family as a measure of implementation of the policy on maternity and childhood protection are analyzed. The consequences of realization of social material support of the family in the Ukrainian SSR for the protection of mother and child are investigated.*

*Keywords: Ukrainian SSR, maternity and childhood, social policy, material assistance, cash payments, demographic policy.*